ڊاڪٽر بشير احمد چانڊيو

شيخ اياز جي شاعريءَ تي عالمي ادب جا اثر

Abstract:

Shaikh Ayaz was a renowned and trend-setter poet of the modern Sindhi poetry. His poetry was full of creativity, aesthetics and modern thinking. He was in the class of the poets and writers who are well-acquainted with the best literature of the world. As a poet he was not only aware of the magic of words but also the delicacy of expression. His literary works are in fact the combination of deep study and art of expression. It is very rare that poetry of a poet may be balanced in the art of expression and has also a deep thought in it.

The literary works of Shaikh Ayaz are found to be under the deep influence of four traditions: a mystic tradition of classical Sindhi Poetry, philosophical depth of Persian Poetry, aesthetic expression and delicacy of Hindi Poetry and a touch of the blank verse of European poetry. Ayaz has borrowed a great deal from them in his literary works. If his poetry may be studied with full concentration, one would easily find a great impact of the art of expression and thought of Shah Latif, Sachal, Bahoo, Bulay Shah, Shah Hussain, Waris Shah, Madhu Lal, Baba Fareed, Wali, Meer, Galib, Faiz, Umar Khayaam, Rumi, Khusru, Hafiz, Kabeer, Meeran, Kaleedas, Umaro, Widya Pati, Tulsidas, Umrao ul Qais, Khalil Jibran, Tagor, Nazrul Islam, Turudutt, Pablo Neruda, Victor Jara, Shiv Sang, Pushkin, Baudlare, Tolstoy, Dosto Fiske, Sartre, Shopinhar, Kafka, Kamiyo, Shelley, Shakespeare, Chasseur, Milton, Keats, William Blake, Bayern, Wordsworth, Walt witman, T.S. Eliot, Leopardi, Edgar Ellen Po, Lorca, Nazim Hikmat, Aena Ekhtwa, Kazan Zakis, Hemingway, Rasool Hamza Toof, Homer, Saifo and many other nationally and internationally celebrated literary figures, poets and scholars.

شيخ اياز جو اڀياس انتهائي وسيع ۽ گهڻ رخو هو. هن جو فڪشن کان وٺي شاعري، تاريخ، فلسفي، نفسيات، سائنس ۽ ٻين جديد علمن بابت سٺو مطالعو هو، انهيءَ ڪري هن جي شاعريءَ کي جيڪڏهن گهرائيءَ سان پڙهبو ته سندس شاعريءَ ۾ شاهه لطيف، سچل،سامي، روحل، باهو، بلا شاهه، شاهه حسين، وارث شاهه، ماڌو لال

حسين، بابا فريد، ولي، مير، غالب، فيض، عمر خيام، رومي،حافظ، خسرو، حافظ، ڪبير، ميران، ڪاليداس، اُمارو، وديا پتي، تُلسيداس، رويداس، خان خانا، چنديداس، امرءُ القيس، خليل جبران، ٽئگور، نذرالاسلام، تورودت، پئبلو نرودا، لورڪا، وڪٽر جارا، شيوسانگ، پشڪن، بادليئر، ٽالسٽاءِ، دوستوفسڪي، سارتر، شوپنهار، ڪافڪا، ڪاميو، شيلي، شيڪسپيئر، چاسر، ملٽن، ڪيٽس، وليم بليڪ، بائرن، ٽيني سن، ورڊس ورٿ، والٽ وٽمئن، ٽي ايس ايليٽ، ليوپارڊي، ايڊگر ايلن پو، لورڪا، ناظم حڪمت، ائنا اخمتوا، ڪازان زاڪس، هيمنگ وي، رسول حمزه توف، هومر، سئفو ۽ ٻين لاتعداد پرڏيهي ۽ ڏيهي عالمن، اديبن ۽ مفڪرن جا فڪري، فني ۽ احساساتي اثر سندس شاعريءَ ۾ نمايان نظر ايندا.

اياز جي شاعريءَ ۾ هڪ عالمي سطح جو ذهن ملي ٿو. هو هڪ اهڙو ماڻهو آهي، جيڪو دنيا جي اعليٰ ترين فڪر ۽ فن کان آگاهه آهي. هو رڳو زبان جي جادوگريءَ جو واقف ئي نه آهي، پر هن وٽ فن ۽ فڪر جو سهڻو سنگم آهي. ائين تمام گهٽ ٿيندو آهي، ته هڪ شخص پنهنجي زبان ۾ به يگانو هجي ۽ عالمي سطح جو فڪر به رکندو هجي. اياز ۾ اهي صلاحيتون آهن ۽ هن جي شاعري مشرق ۽ مغرب جو سنگم آهي.(١)

اياز جي سموري فڪر، فلسفي ۽ اظهارِ بيان تي چئن روايتن جو تمام گهڻو ۽ گهرو اثر آهي. سڀ کان پهريان هن ڪلاسيڪي سنڌي شاعريءَ جي صوفياڻي ۽ بي مثال تخليقي روايتن مان ڀرپور لاڀ حاصل ڪيو آهي. ٻيو فارسي علم ۽ ادب، خاص طور تي فارسي شاعريءَ جي اظهار جي بيباڪي، خيال جي ندرت، احساس جي سرمستي، فلسفياڻي گهرائي ۽ حُسن پروريءَ جو سندس شاعريءَ تي نمايان اثر نظر اچي ٿو. ٽين هندي شاعريءَ جي فڪر، فلسفي، احساس ۽ اظهار جي جمالياتي روايت آهي، جنهن کي اياز اپنايو آهي. جڏهن ته چوٿين ترقي پسند تحريڪ ۽ يورپ جي آزاد خيال شعري روايت آهي، جنهن کان اياز گهڻو مرغوب ۽ متاثر هو. اهي چارئي روايتون هڪ خوبصورت ۽ انوکي تخليقي امتزاج سان هن جي شاعريءَ ۾ نه رڳو موجود ملن ٿيون، پر سندس احساس ۽ اظهار کي وڌيڪ سندر ۽ پُرتاثير بڻائين ٿيون.

مذڪوره روايتن کان علاوه اياز جي مطالعي، مشاهدي ۽ دنيا جي علم ۽ ادب مان ورتل اثرن جو دائرو تمام گهڻو ڪشادو ۽ وسيع آهي، جنهن جو مڪمل احاطو هتي

ممڪن نہ آهي، پر اياز جي فن ۽ فڪر تي اثرانداز ٿيندڙ معروف شاعرن ۽ فنونِ لطيفہ سان لاڳاپيل چند ملڪي ۽ غير ملڪي تخليقڪارن جي تخليقن جو مختصر تقابلي اڀياس پيش ڪجي ٿو.

شيخ اياز ڏيهي شاعرن مان فڪر ۽ فن جي لحاظ سان شاهہ لطيف کان تمام گهڻو مرغوب ۽ متاثر آهي، جنهن جو اعتراف پاڻ هن ريت ڪري ٿو: ”جيڪڏهن ڪوبہ اهڙو انسان آهي، جنهن جي آدرش جي ڪسوٽيءَ تي مان پنهنجي ڪردار کي پرکڻ لاءِ بَدل ٿو سمجهان، تہ اهو ڀٽائي آهي.... شاهہ لطيف ئي آهي، جنهن جي زندگي ۽ شاعريءَ منهنجي زندگي ۽ منهنجي شاعريءَ تي بي انتها اثر ڇڏيو آهي.“[۲] پنهنجي هڪ شعر ۾ اياز، لطيف سان پنهنجي عقيدت ۽ محبت جو اظهار هن طرح ڪري ٿو:

آءُ ڀٽائي آءُ، تنهنجي ڪِهُ، منهنجون اکيون،
ڏِس مون تنهنجو ڪينرو، پوريو ناهي پاءُ،
ساڳيو جوڳَ جڙاءُ، ساڳيا سڏڙا ساز جا.

(ڪلهي پاتم ڪينرو، ص۵)

شيخ اياز تي شاهہ جي فڪر، فن، موضوعن توڙي هيئت ۽ اسلوب جو نہ رڳو اثر آهي، پر هُن بيت ۽ وائيءَ ۾ گهڻو ڪري لطيف جو رنگ ئي پنهنجايو آهي، ۽ ان ۾ ڪافي ڪجهہ پنهجو رنگ بہ آندو آهي.

شيخ اياز پنهنجي عظيم ڪلاسيڪي شاعرن جا نہ رڳو فني ۽ فڪري اثر ورتا آهن، پر انهن جي شعري سٽن کي تضمين طور اپنائڻ سان گڏوگڏ ڪيترن شاعرن جي ڪلام جا شاهڪار ترجما پڻ ڪيا آهن.

ماڌو لال حسين جي ڪافي”مئن ڀي جاڻان جهوڪ رانجهن دي، نال ميري ڪوئي چلي“، جو اياز جنهن موهيندڙ انداز ۽ تز نموني ترجمو ڪيو آهي، اهو جي ماڌو لال حسين خود پَسي ها، تہ حيرت گاڏڙ سرهائي محسوس ڪري ها:

ڪوئي تہ مون سان هلي...
آءُ اڪيلو، پنڌ پري آ
ڳاٽ نہ ڪنهن جو ڳَلي
ڪوئي تہ مون سان هلي!
جُهڙ ڦُڙ جهڙيون ڳالهڙيون ڪي

جيءُ پيو ٿو جَلي!
ڪوئي تہ مون سان هلي..!(رڻ تي رم جهم، ص: ۳۵)

ائين اياز، امير خسرو جي سِٽن، ’سکي پيا ڪو جو مين نہ ديکون، تو ڪيسي ڪاٽون انڌيري رَتيان‘ جو روح پنهنجي هڪ غزل جي سِٽن ۾ هن طرح اوتيو آهي:

سکي! پيا کي ملين تہ چئجان،
چانڊني تو سوا نہ ٿيندي.
اچين تہ منهنجي اُماس ۾ آءُ،
چو تہ ٻي رات ڪانہ ٿيندي.

(وڇون وسڻ آئيون، ص : ١٦٨)

ساڳيءَ ريت زيب النساءِ ’مخفي‘ جي هيٺئين فارسي شعر جو اياز ڪهڙو نہ تُز ۽ تخليقي ترجمو ڪيو آهي.

بشڪند دستي کي خم در گردن ياري نہ شد
ڪورُبہ چشمي کي لذت گير ديداري نہ شد.

اکيون شل هن ڪان سوا ٻيو ڪجهہ ڏسو ڪونہ!
واري هن جي اونَ، اوهان انڌيون ئي چڱيون.

(سورج مُکيءَ سانجهہ، ص ۲۴)

ان ڪان سواءِ بُلا شاهہ جي ٻولن، ’تيري عشق نچايا ڪر کي ٿئيا ٿئيا‘ ۽ سلطان باهوءَ جي ڪافي ’تن من ميرا پُرزي پُرزي جيوُن درزي دي لِيران هُو‘ کي اياز پنهنجي زبان ۾ هيئين ترجمو ۽ ان ۾ خيالي اضافو ڪيو آهي:

بُلا ڀئيا!
توکي مون کي
عشق نچايو ٿئيا ٿئيا!

تنهنجي منهنجي هيءَ ڌرتي آ
سڀ جي سنڌو مَئيا،
ڀئيا!
عشق نچايو ٿئيا ٿئيا...! (رڻ تي رم جهم، ص : ۳۸)

اهڙو وقت به ايندو آهي
جو ماڻهوءَ جو تن من 'باهو'
پُرزا پُرزا ٿيندو آهي
ڪنهن درزيءَ جي ليڙن وانگر....!(رڻ تي رم جهم، ص: ٤٣)

شيخ اياز کي هندي شاعريءَ جو به گهرو اڀياس ۽ ادراڪ هو. هن پنهنجي شاعريءَ ۾ قديم هندستان جي ڪيترن ئي شاعرن جهڙوڪ: ميران، ڪبير، راءِ داس، سورداس، تلسي داس، ڪاليداس، امارو، ودياپتي، پرتري هري، چنڊي داس ۽ گرو نانڪ جي اسلوب، خيال ۽ صوفياڻي فڪر مان ڀرپور لاڀ ماڻيو آهي.

اردو جي همعصر شاعرن خاص ڪري فيض احمد فيض، ن. م. راشد، ميراجي ۽ ڪجھ ٻين اهم شاعرن سان پڻ اياز جي فڪري ۽ احساساتي قرابت نظر اچي ٿي.

امير علي چانڊيو، اياز تي لکيل پنهنجي مقالي ۾ لکي ٿو، ”اياز جي ڪيترن ئي شعرن ۾ فيض جي ڪلام جي گونج ملي ٿي. اها مماثلت ڪا ارادي نه آهي، بلڪ اڪثر وڏن شاعرن جي شاعريءَ ۾ آفاقيت (Universality) جي ڪري سندن ڪلام ۾ هڪجهڙائي نظر ايندي آهي.“(٣)

شيخ اياز کي فيض جي رومان ۾ انقلاب ۽ انقلاب ۾ رومان جي انداز ضرور موهيو ۽ متاثر ڪيو، پر هو ميراجيءَ جي گيتن جي زبان، ترنم ۽ لهجي جي مٺاس کان وڌيڪ مرغوب ۽ متاثر محسوس ٿئي ٿو.

اردو ۽ فارسي شاعريءَ ۾ اقبال، غالب، مير، خسرو، خيام، رومي ۽ حافظ، سموري زندگي اياز جي مطالعي جو حصو رهيا آهن. هُن شعوري اک کُلندي ئي گهر ۾ اردو ۽ فارسي ڪتابن جا انبار ڏٺا، جن جي مطالعي، پروڙ ۽ پُرجهه ۾ سندس والد گهڻي معاونت ڪئي، اهو ئي سبب آهي جو اياز جي شاعريءَ ۾ خيام جي 'خمريات'، سعديءَ جي 'رازِ ازل'، حافظ جي 'لسان الغيب'، سعديءَ جي 'اشاريت'، خسروءَ جي 'تخاتبِ نفاست'، روميءَ جي 'وجدانيت ۽ سرشاري'، اقبال جي 'اسرارِ خودي' ۽ غالب جي 'روايت شڪنيءَ' جا رنگ نمايان نظر اچن ٿا.

شيخ اياز مغربي ٻولين جي ڪيترن ئي شاعرن جي شاعريءَ جو سنڌي ٻوليءَ ۾ فنائتي نموني ترجمو ڪيو آهي. خاص ڪري سندس نثري شاعريءَ تي، هن جي

دنيا ڀر جي ادب ۽ آرٽ جي مطالعي جو گهرو اثر آهي. آرمينيا، روس، آمريڪا، يونان، ترڪيءَ ۽ ٻين ڪيترن ئي ملڪن جي برک شاعرن ۽ ليکڪن جا اهڙا انيڪ نثري نظم، ناولن ۽ ڪهاڻين مان ڪنيل ٽُڪرا اياز جي نثري نظمن جي ڪتابن، 'پتڻ ٿو پور ڪري'، 'ٽڪرا ٽڪرا صليب جا'، 'واٽون ڦلن ڇانئيون' ۽ 'هرڻ اکي ڪيڏانهن' وغيره ۾ شامل آهن.

شيخ اياز جيڏو وڏو شاعر آهي، جيترو وڏو سندس مطالعو ۽ مشاهدو آهي، ايترا ئي دنيا جي اديبن، عالمن، آرٽسٽن ۽ شاعرن جا متس اثر آهن. هن جي فن ۽ فڪر تي فرانس جي بادليئر (١٨٢١-١٨٦٧)، بنگال جي رابندرناٿ ٽئگور (١٨٦١-١٩٤١) يونان جي نڪوس ڪازان زاڪس (١٨٨٣-١٩٥٧)، روس جي ولاڊيمير ماياڪووسڪي (١٨٩٣-١٩٣٠)، اسپين جي گارشيا لورڪا (١٨٩٨-١٩٣٦)، ترڪيءَ جي ناظم حڪمت (١٩٠٢-١٩٦٣) ۽ چلي جي پئبلو نرودا (١٩٠٤-١٩٧٣) جا نمايان اثر آهن.

اياز، لورڪا جي جرئتمند ڪردار ۽ جپسي شاعراڻي احساس کان گهڻو متاثر آهي. لورڪا وانگر اياز جي جيءَ جي خانه بدوشي، هن جي شاعريءَ ۾ نه رڳو نمايان نظر اچي ٿي، پر خانه بدوشن جي جيوت جو نقش پڻ هن جي ڪوتائن ۾ ڪيترين جاين تي ملي ٿو. ايترو ئي نه، پر هن پنهنجا ٽري لوڪ گيت، لورڪا جي جپسي لوڪ گيتن جي مطالعي کان متاثر ٿي لکيا آهن.

شيخ اياز، ناظم حڪمت ۽ وڪٽرهارا جي فني ندرتن ۽ سندن فڪري وشالتا کان پڻ ڪافي متاثر آهي. اياز پنهنجي آتم ڪهاڻي، 'جڳ مڙيوئي سپنو' ۾ لکي ٿو، ”مغربي فلسفي برڪلي (Berkly) کي مخاطب ٿي لکيل ناظم حڪمت جي نظم 'او برڪلي' مون کي ايترو متاثر ڪيو هو، جو مون هڪ ويدانتي شاعر ساميءَ کي مخاطب ڪري پنهنجو نظم 'نوان سلوڪ' لکيو هو.“(٤)

ائين ماياڪووسڪي، پئبلونرودا ۽ بودليئر به اياز جا محبوب شاعر آهن. هو لکي ٿو، ”جڏهن مون ساهيوال جيل ۾ بودليئر جا نظم 'بديءَ جا گل' (Flowers of Evil) پڙهيو هو، تڏهن مون کي ائين محسوس ٿيو هو ته اهو ڪتاب مون لکيو آهي.“(٥)

شيخ اياز به ماياڪووسڪيءَ وانگر ادب ۾ هڪ انقلابي زندگي گذاري آهي ۽ ان جيان ئي هن جي شاعري پنهنجي دور جي درد جو گرجدار آواز آهي.

ماياڪووسڪيءَ جو هڪ نظم آهي.

Come, poet, up
Lets' sing and shine,
How ever dull the earth is.
I will pour the sunshine that is mine,
And you – your own, in verses!
The wall of gloom, the jail of night
Our double salvo crushed, and helter –skelter,
Verse and light, in jolly tumult rushed.
The sun gets tired and says good night
To sleep away his cares,
Than I blaze forth with all my might,
And day once more up flares.
Shine up on high, shine down on earth,
Till lifes' own source runs dry.
Shine on- for all your blooming worth...(6)

(اچ شاعر اچ، ته ڳايون ۽ روشني ڦهلايون,
ڌرتي ڪيتري به اونداهي آهي،
پر اچ ته، تون ۽ مان پنهنجي ڪوتائن جو سج جرڪايون.
غم ۽ اونده جي قيد ڪڙن کي پنهنجي جوت ۽ جرئت سان ڍاهيون,
سج ٿڪجي، بي الڪو ٿي وڃي سُتو آ,
مان پنهنجي جوت جلا جو نئون سج جرڪايان ٿو,
جيسين ساهه سلامت آهي،
تون به پنهنجي ذات جو کو اهڙو سج اُڀار،
جو ڌرتي کان آڪاش تائين جرڪي.)

ساڳيءَ ريت اياز جي شاعريءَ ۾ به ماياڪووسڪيءَ وانگر ڌرتيءَ ۽ وطن واسين لاءِ جلڻ، جهيڙڻ ۽ جيئڻ جو وشواس موجود آهي:

اي وطن!مون ڪئي
دل- جلي شاعري
چنگ جي چٽنگ ڪا
ڪجھ ته آهي ڏکي،
خواب جرڪي پيا،
ڪا حقيقت پري-

آڳ جي راڳ جي
تون به ٿي ڪا ڇپي،
تون به ٿي ڪا ڇپي... (وڄون وسڻ آئيون، ص: ١٤٥)

شيخ اياز، پئبلو نرودا کان پڻ متاثر آهي. نرودا ۽ اياز جي شخصيتن ۾ هڪڙي هڪجهڙائي اها آهي، ته هو ٻئي جمهوريت پسند ۽ آمريت جا سخت مخالف هئا ۽ ان لاءِ ٻنهي پنهنجن پنهنجن ملڪن ۾ وڏيون سختيون ۽ صعوبتون برداشت ڪيون. جيئن پئبلو نرودا ڏکڻ امريڪا ۽ اسپين جي ادبي دنيا تي پنهنجي سگهاري تخليقي احساس ۽ آواز سبب عرصي تائين ڇانيل رهيو، ائين اياز پڻ جديد سنڌي ادب تي اڌ صديءَ کان مٿي حڪمراني ڪئي آهي. نرودا جي نظمن (I remember you as you were)، (The rain)، (Every day you play)، (Poetry)، (To night I can write) ۽ (Canto General) جي گونج ڪيترين ئي جاين تي اياز جي شاعريءَ ۾ ملي ٿي.

ڪازان زاڪس (kazantzakis) جي نثر توڙي نظم جو اياز تي گهرو اثر رهيو آهي. ايتري تائين جو سندس ڇواٽي هن پنهنجو شعري مجموعو، 'ڪپر ٿو ڪن ڪري'، زاڪس جي شاهڪار نظم آڊيسي (Odessey) کان متاثر ٿي لکيو هو. هن جي نثر، خاص ڪري سندس آتم ڪهاڻيءَ ۾ ڪيترا ئي محاورا، تشبيهون ۽ خيال ڪازان زاڪس ۽ روسي ڪهاڻيڪار اساڪ ببيل (Isaac Babel) جا ملن ٿا، جن جو اقرار ڪندي اياز پاڻ پنهنجي آتم ڪهاڻي، 'ڪٿي نه ڀڄبو ٽڪ مسافر' ۾ لکي ٿو، "ڪازان زاڪس ٻئي هر شاعر ۽ اديب کان وڌيڪ مون تي اثر انداز ٿيو آهي. هن جو مشهور ناول زوربا دي گريڪ (Zorba the Greek) مون به ڀيرا پڙهيو آهي.... سندس آتم ڪهاڻي رپورٽ ٽُ گريڪو (Report to Greco) عظيم الشان ڪتاب آهي... هن جي تحريرن جون ڪجھ سٽون منهنجي نثري تحريرن ۾ اچي ويون آهن ۽ مون ائين ڀانيو آهي ته مون اهي هڪ پاڻُ کان قرض طور اُڌاريون ورتيون آهن."(٧)

ڪازان زاڪس جون سٽون آهن:

I said to the almond tree:
friend! Talk to me of God
and almond tree blossomed (8).

(مون بادام جي وڻ کي چيو،
اي دوست! مون کي خدا بابت ٻُڌاءِ ،

۽ بادام جو وڻ گلن سان ٽِڙي پيو.)

ساڳي ئي خيال جي خوشبو ۽ احساس جي خوبصورتي اياز جي غزل جي هن شعر ۾ پڻ ملي ٿي.

اسان سوال ڪيو هو خدا ڇ آهي ڇا؟
اوهان جو حُسن انهيءَ جو جواب آ، سائين!

(پونر پري آڪاس، ص: ٢١٢)

مٿئين شاعرن کان علاوه ٽئگور پڻ اياز کي انتهائي ويجهو ۽ عزيز آهي. هن تي ٽئگور جي فن ۽ فلسفي جو اثر ننڍي عمر کان ئي رهيو. پوين ڏينهن ۾ موت جي موضوع تي ٽئگور جو لکيل ڪتاب 'موت جا پَر' (Wings of Death) اياز جي گهڻو مطالعي هيٺ رهيو ۽ هُن تي ٽئگور جي ويدانتي فڪر ۽ وجداني فلسفي پڻ چڱو اثر ڪيو. اياز جي لکيل دعائن ۽ موت جي موضوع تي ڪيل شاعريءَ تي، ٽئگور جي احساس ۽ انداز جا نمايان اثر نظر اچن ٿا.

"Give Me Strength

This is my prayer to thee, my lord---strike,
strike at the root of penury in my heart.
Give me the strength lightly to bear my joys and sorrows.
Give me the strength to make my love fruitful in service.
Give me the strength never to disown the poor
or bend my knees before insolent might.
Give me the strength to raise my mind
high above daily trifles.
And give me the strength to surrender my strength
to thy will with love ."(9)

(منهنجا ڏٽي! منهنجي اها ارداس آهي،
تہ منهنجي دل جي دردن جو تون ئي درمان ٿي.
مون کي غم ۽ خوشين کي برداشت ڪرڻ جي سگهہ عطا فرماءِ،
مون کي توفيق ڏي تہ،
مان پنهنجي محبت کي خدمت ۾ سڦل بڻايان
۽ ڪڏهن ڪنهن مسڪين کي نہ رنجايان،
نہ ئي ڪنهن ڏاڍي جي ڏاڍ اڳيان سر جهڪايان.
مون کي اها شڪتي ڏي تہ،
مان پنهنجي سوچن کي نفس جي جنجهٽ کان آزاد ڪري،

تنهنجي ئي رضا ۾ راحت محسوس ڪيان.)

ساڳي خيالن ۽ احساسن جا عڪس ۽ اولڙا اياز جي دعائن جي ڪتاب، 'اُٺي اورِ الله سان' ۾ ججهي انداز ۾ ملن ٿا.

"يا رب العالمين!
تون رحمت جو اٿاهہ سمندر آهين.
هر ڪنهن جي ٻيڙي تار،
تون ناکئو بہ ٿي، سکان بہ ٿي ۽ ساحل بہ ٿي....
مون کي اها استطاعت ڏي
تہ ڪنهن ڪاري ۽ ڪوجهي لاءِ ڌڪار نہ رکان
۽ ڪنهن کي نبل ۽ نڌر ڏسي، ان جو ساٿ نہ ڇڏيان....
تون مون کان قوم، رنگ ۽ نسل جون تنگ ڳليون ڇڏاءِ
۽ پنهنجي شاهي رستي تان وٺي هل!" (اُٺي اور الله سان،ص:٤٢، ٤٣)

اياز جي وسيع مطالعي ۽ متاثريت جون جهلڪيون سندس شاعري توڙي نثر ۾ جابجا ملن ٿيون. آصف فرخي پنهنجي هڪ ليک ۾ لکي ٿو، "شيخ اياز جديد شعر جو تمام گهڻو اڀياس ڪيو آهي. سندس نظم توڙي نثر ۾ مغربي ادب جا حوالا ٽٽل تارن وانگر اڇيو ڪِرندا آهن. انگريزي ۽ ٻين يورپي زبانن ۾ شاعريءَ جو سفر سندس آڏو گهڻو چٽو آهي... مشرقي هئڻ جي باوجود، مغرب جو شعر ۽ ادب هن لاءِ کليل ڪتاب وانگر آهي. هن جي شعري Persona هڪ کان وڌيڪ دنيائن جي واسي آهي"(١٠)

اياز تي مغرب جي انيڪ تخليقڪارن ۽ شاعرن جا فني ۽ تخليقي اثر آهن. خاص ڪري هن جي شعر و ادب تي چيڪ شاعر جارسولاوَ سيفرٽ (Jaroslav Seifert) (١٩٠١ع - ١٩٨٦ع)، يوناني شاعر يانس رٽسوس (Yannis Ritsos) (١٩٠٩ع - ١٩٩٠ع)، روسي شاعر ايو گيني يوتوشينڪو (Yevgeny Yevtushenko) (١٩٣٣ع) ۽ فلسطين جي محمود درويش (Mahmoud Darwish) (١٩٤١ع - ٢٠٠٨ع) جي خيال ۽ تخيل جا اثر پڻ ملن ٿا.

چيڪوسلوواڪيا جي شاعر سيفرٽ جي شاعري توڙي جو زندگي، فطرت، انقلاب ۽ موت جي موضوعن تي سرجيل آهي، پر هن جي شاعريءَ ۾ شيخ اياز وانگر محبت هڪ اهڙو سگهارو ۽ سندر احساس آهي، جنهن کي سيني کان وڌيڪ اهميت حاصل آهي. هو زندگيءَ کي محبت ۽ محبت کي زندگي سمجهي ٿو. هن جي نظر ۾ اها

محبت ٿي آهي، جنهن جي هڪ ڇهاءُ سان مئل دل ۾ جياپي جو روح جاڳي پوي ٿو.

An Umbrella from Piccadilly
If you're at your wits' end concerning love
try falling in love again
All my life I have sought the paradise
that used to be here,
whose traces I have found
only on women's lips
and in the curves of their skin
when it is warm with love.
Now that I'm old
some charming woman's face
will sometimes waft between my lashes
and her smile will stir my blood .(11)

(جڏهن بہ محبت مان اوهان جو ويساهہ کڃي وڃي،
هڪ ڀيرو ٻيهر محبت ڪريو.
مان عمر ڀر جنت جو ڳولائو رهيو آهيان،
جنهن جا آثار هن ئي دنيا ۾ مون ڪي،
عورت جي چپن ۽ ان جي پيار ۾ مخمور حسين انگ انگ ۾ مليا آهن،
هاڻي جڏهن مان پوڙهو ٿي ويو آهيان،
تڏهن بہ ڪنهن حسين ڇهري جو ڪو عڪس جڏهن منهنجي نيڻن ۾ تري اچي ٿو،
تہ ان جي مرڪ جي سار منهنجي خون جي گردش کي وڌائي ڇڏي ٿي.)

سيفرٽ وانگر اياز بہ آخري عمر تائين حُسن پرست هو ۽ هن محبت جا گيت سرجيا. اياز جي هيٺئين نظم ۽ سيفرٽ جي مٿئين احساسن ۾ خيالن جي خوبصورتي، اندازِ بيان ۽ اظهار جي ڪيتري نہ مماثلت آهي:

پيار تہ مون سو ڀيرا ڪيو آ
پوءِ بہ ڄڻ هڪ ڀيرو ڪيو آ
ڪنهن گوڪل جي مڌونتيءَ جي
سار سهاري گذريو جيون
اِندرڌنش جئن جنهن جو مُکڙو
تنهن کي ساري گذريو جيون
سو مُکڙو آ اڄ بہ هٿن ۾

ٻيو سڀ واري گذريو جيون......... (راج گهاٽ تي چنڊ، ص :١٨٥)

يوناني شاعريءَ جي تاريخ ۾ يانس رٽسوس کي وڏي اهميت حاصل آهي. هن جي شاعريءَ ۾ ايتري تہ فڪري سگهہ ۽ عوامي احساسن جي اُڀٽار موجود آهي، جو ان کي يوناني عوام جو قومي ترانو تصور ڪيو ويندو آهي. اياز ۽ رٽسوس جي عملي زندگيءَ تي جڏهن نگاهہ وجهجي ٿي، تڏهن نہ رڳو ٻنهي جي زندگي ۽ عملي جدوجهد ۾ ڪافي هڪجهڙايون نظر اچن ٿيون، پر ان سان گڏوگڏ سندن خيالن ۽ شاعراڻي ويچار ڌارائن ۾ پڻ ڪافي قرابت محسوس ٿئي ٿي. رٽسوس جو هڪ نظم آهي:

YOUR SWEETLY SCENTED LIPS
My fingers would slip through your curly hair, all through the night,
while you were fast asleep and I was keeping watch by your side.
Your eyebrows well shaped, as if drawn with a delicate pencil,
seemed to sketch an arch where my gaze could nestle and be at rest.
Your glistening eyes reflected the distances of the sky
at dawn and I tried to keep a single tear from misting them.
Your sweetly scented lips, whenever you spoke, made the boulders
and blighted trees blossom and night gales flutter their wings.(12)

(مون سڄي رات تنهنجي گهنگهور گهٽا وارن ۾ آڱريون ڦيرايون،
۽ تنهنجا درشن پئي ڪيا آهن،
تون ننڊ جي آغوش ۾ آرامي هئين،
تنهنجي سندر پروئن،
جيڪي سنهڙي پينسل سان تراشيل ٿي لڳا،
تن منهنجي هر گهور کي ٿي گهايو،
تنهنجون چمڪندڙ اکيون، جيئن پرهہ ۾ ڪو آڪاسي ڏيک،
مون گهڻو چاهيو تہ ڪو لڙڪ اهو منظر نہ ڌنڌلائي ڇڏي،
تنهنجي سندر چپن مان جڏهن لفظ نڪرن ٿا،
تڏهن وڻ بہ جهومن ٿا ۽ ڪوئلون پرواز لاءِ پَرَ ساهن ٿيون.)

ساڳين خيالن جو عڪس ۽ احساسن جو رقص اياز جي هيٺئين نظم ۾ پڻ ملي ٿو.

رات ڀر رخسار تنهنجا ٿا ڦِرن،
وار تنهنجا ٿا ڦِرن،
ڄڻ گهٽائون ٿيون اچن، سنسار تنهنجا ٿا ڦرن،

چنڊ ۾ اسرار تنهنجا ٿا ڦرن
دور گردش ۾ ستارا ايئن ڏيکاري ڏين
نيڻ تنهنجا جيئن ڏيکاري ڏين....
ڪيترن سارن جُڳن کان جي اُٽن ٿيون ياد گيريون،
اُڀ جيئن ڪنهن وقت نيريون،
۽ انهن ۾ باک جئن ڪنهن وقت ڇڻ
ڳيرا ڪروڙين....
جي هوائن ۾ لڏن ٿا
ڪيترا قنديل آهن جي ڪڏن ٿا. (چوليون ڀوليون سمنڊ جون، ص: 39)

شيخ اياز جو روسي ادب جو پڻ تمام سنو مطالعو هو. نثر ۾ دوستوفسڪي، ٽالسٽاءِ، چيخوف، گورڪي، پاسترناڪ (Pasternak)، شولوخوف، ميخائيل بلگاٽوف، ليونوف (Leonov) ۽ اليا اهرنبرگ ۽ شاعريءَ ۾ ولاديمير ماياڪوفسڪي (Vladimir Mayakovsky)، مينڊل اسٽام (Mandelstam)، نڪولائي زئبولوٽسڪي (Nikolai Zabolotsky)، سرگيئي يسينين (Sergei Yesinian)، آندريئي وزنيسينسڪي (Andrei Voznesensky) ۽ ايوگيني يوتوشينڪو (Yevgeny Yevtushenko) ڪي اياز گهرائي سان پڙهيو ۽ انهن کان ڪافي متاثر ٿيو آهي. خاص ڪري روس جي جديد ۽ ترقي پسند شاعر يوتوشينڪو جي نظمن (Babiyar)، (Don’t Disapper)، (Waiting) ۽ (No, I will not take an half) جي جلال ۽ جمال جي جهلڪ اياز جي شاعريءَ ۾ ڪيترين ئي جاين تي ملي ٿي.

شيخ اياز، فلسطين جي شعلا بيان ۽ انقلابي شاعر محمود درويش جي شاعريءَ جي مزاحمتي ۽ جرئت مند لب و لهجي ۽ سندس ڌرتيءَ سان محبت جي اڻوٽ جذباتي لڳاءَ کان پڻ ڪافي متاثر آهي.

شيخ اياز ملڪي ۽ عالمي ادب جي انيڪ شاعرن ۽ اديبن جي فن ۽ فڪر کان متاثر ٿيڻ سان گڏوگڏ فنونِ لطيفہ جي مختلف شعبن سان تعلق رکندڙ مفڪرن ۽ ڪلاڪارن جي نظرين کان پڻ متاثر رهيو آهي. آرٿرڪونسلر، اسپنوزا، سانتيانہ، فرائڊ، جونگ، افلاطون، برگسان، ڊارون، ڊيڪارٽ، رجنيش اوشو، نٽشي ۽ شوپنهار کان وٺي وجوديت پسند سارتر ۽ مسرت پسند ايپيڪيورس تائين ڪيترا ئي فلسفي

آهن، جن جي فڪر ۽ فلسفي جون جهلڪيون اياز جي شاعريءَ ۾ نظر اچن ٿيون. خاص طور تي سانتيانہ جي جمال پسندي، برگسان جي انائيت، اسپائنزا جي پينٿي ازم، جونگ، فرائڊ ۽ ايپيڪيورس جي مسرت ۽ لذت پسنديءَ جو اياز تي تمام گهڻو اثر آهي.

اياز دنيا جي شعر ۽ ادب جا اثر وٺڻ کان علاوه مصوري کان بہ گهڻو متاثر رهيو آهي. ليونارڊو ڊاونچي، مائيڪل اينجيلو، ٽرنر (Turner)، ايل گريڪو (El Greco)، گويا (Goya)، ريمبران (Rembrandt)، سيزان، ۽ وان گوگ (Van Gogh) جي احساساتي رنگن جو روح اياز جي ڪيترين ئي تخليقن ۾ ملي ٿو.

نتيجو: بهرصورت شيخ اياز جي شاعريءَ تي انيڪ ڏيهي توڙي پرڏيهي شاعرن، اديبن ۽ مفڪرن جا فني ۽ فڪري اثر آهن، پر ان جي باوجود اها پنهنجي تاثريت ۽ جمالياتي تازگيءَ ۾ هڪ اهڙي وشال ۽ نئين ڪائنات وانگر آهي، جنهن کي پنهنجا سج، چنڊ ۽ ستارا آهن. جنهن کي پنهنجون رونقون ۽ رنگينيون، پنهنجي رواني، ترنم، رسُ چَسُ ۽ پنهنجي فڪري ۽ فني خوبصورتي آهي.

حوالا

١. پليجو، رسول بخش، (انٽرويو)، ’شهرِ وفا‘، ماهوار ’سُهڻي شيخ اياز نمبر١‘، حيدرآباد، مارچ ١٩٩٠ع، ص:١٦٧.

٢. پليجو، رسول بخش، (مقالو) ’انڌا اونڌا ويڄ‘، ڪتاب ’شيخ اياز‘، مرتب: جامي چانڊيو، سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي، ص:٢٥٧.

٣. چانڊيو، امير علي، ’اياز جي شاعري هڪ مطالعو‘، ماهوار ’سُهڻي شيخ اياز نمبر - ١‘، حيدرآباد. مارچ ١٩٩٠ع، ص:١٠٦.

٤. شيخ، اياز، ’جڳ مڙيوئي سپنو‘، نيو فيلڊس پبليڪيشنس، حيدرآباد، ١٩٩٠ع، ص:٢٠٩.

٥. شيخ، اياز، ’ڪٿي تہ پيچبو ٽڪ مسافر‘، نيو فيلڊس پبليڪيشنس، حيدرآباد، ١٩٩٥ع، ص:٢٥٣.

6. Vladimr mayakovsky, “poems”,(translated: Dorian Rottenberg,) progress publishers moscow, 1972, p:42.

٧. شيخ، اياز، ’ڪٿي نہ پيچبو ٽڪ مسافر‘، نيو فيلڊس پبليڪيشنس، حيدرآباد، ١٩٩٦ع، ص:٥٠.

8. en.wikipedia.org/wiki/Nikos_Kazantzakis.

9. http://www.poemhunter.com/poem/give-me-strength/tagore.

١٠. فرخي، آصف، (مهاڳ)، ’ڪاري رات ڪُهنگ‘، روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو، ١٩٩٨ع، ص:١٩، ٢٠.

11. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates//seifert-

12. www.mikis-theodorakis.net/epitxt_e.html .